

Az erdélyi szászok arany szabadságlevele (1224) és annak hatása a közösség hetedfél százados történetére

P. SZABÓ BÉLA

Köztudott, hogy a jelentős társadalmi mozgások eredményeként megfogalmazott Aranybulla 19. szakaszában II. András király – követve Árpád-házi elődeinek a királyság területére beköltöző idegenekkel szembeni hagyományos jóindulatát – megígérte, hogy az országában élő nemzetiségek (*nationes*) korábban megszerzett szabadságait megtartja, azokat nem csorbítja.¹ Bár e rendelkezésben a király nem a nemesi előjogaikat az Aranybullában biztosítani kívánó szerviensekhez hasonlítja („similiter”) a különböző származású idegeneket, hanem a várjobbágyokhoz („jobagio-nes castrorum”), egyértelmű, hogy a bullában a rendi társadalom privilegizált csoportjainak biztosított előjogok felsorolása, valamint a saját régi jogok biztosításának ígérete arra ösztönözhetette a kor legerősebb telepesei közösségét, a Dél-Erdélyben néhány nemzedék óta élő németeket („Theuthonici Ultrasilvani”), hogy – kihasználva a kor kül- és belpolitikai történéseit – maguk is fellépjenek fenyegetve érzett kiváltságaik megerősítése

1 „Similiter et hospites cujuscunq[ue] nationis, secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur.” Márkus D. (1899) (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000-1895. 1000-1526. évi törvéncikkek – Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás 1. Budapest, Franklin, 138.; Zimmermann, H. (1966) *Hospites Theutonici. Rechtsprobleme der deutschen Südoestsiedlung. Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875-1965)*. Buchreihe der Südoestdeutschen Historischen Kommission Band 16. München, Oldenbourg, 83.

érdekében.² Ezen fellépésnek, a király és a telepések érdekei egybecsengésének lett az eredménye az alábbiakban elemzendő, II. András által 1224-ben kibocsátott, (valószínűleg) szintén arany függőpecséttel ellátott oklevél, a közismert elnevezésével *Diploma (Privilegium) Andreanum*ként, az erdélyi szászok arany szabadságleveleként (*Goldener Freibrief*) emlegetett dokumentum.³

Az alábbiakban az *Andreanum* megszövegezése mögött meghúzódó célok feltárása, a szabadságlevél leglényegesebb rendelkezéseinek számbavevétele és – kiemelve az eltérő értelmezési tradíciókat – rövid elemzése mellett kísérletet teszünk arra is, hogy felmutassuk, mennyiben tükröződik vissza az Aranybulla szellemisége az erdélyi szászok privilégiumában. Utóbbi vonatkozásban hangsúlyoznunk kell a király mindkét oklevélben tetten érhető azon törekvését, hogy a dokumentumok célközönsége (*servientes – hospites*) számára egy – fellépésük révén – általuk is alakított, ugyanakkor mindenki számára kötelező jogrendet garantáljon minél hosszabb távra. Felvillantásra kerül majd néhány történelmi momentum is, amely aláhúzza a szászok „alkotmányává” váló *Andreanum* jelentőségét a közösség későbbi politikai és jogi küzdelmeiben.

Abból kell kiindulnunk, hogy az Erdély területére betelepült idegenek sorsának alakulása szoros kapcsolatban állt az országos fejlődéssel, és a szászok kiváltságolásának jelentőségét csak a korszak történelmi eseményeinek keretében lehet megragadni. A telepések területi egysége, bármennyire is megszületett erre a 13. század elején az igény, csak akkor teremthetett meg, midőn a területileg és „közjogilag” meghatározott

2 Deér J. (2005) *A szászok jogállása*. Deér J. *Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930–1947*, I. kötet. *Historia incognita 1. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor*, 292.; A nemesi szabadságokért síkra szállók és az erdélyi szászok törekvése közötti kapcsolatra kifejezetten rámutat Hanzó L. (1941) *Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása*. Szeged, *Értekezések a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből*, 1. 19.

3 A később idézendőkön túl is – a rendkívül széles körű irodalomra utalás helyett – lásd legújabban: Makkai L., Mócsy A. (1988) (szerk.): *Erdély története. Első kötet. A kezdetektől 1060-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 298.; Moldt, D. (1999) *Unus sit populus et sub uno iudice [...]*, *Bemerkungen zum „Goldenen Freibrief” der Siebenbürger Sachsen*. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1999/2. 197–216.; Moldt, D. (2009) *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*. Köln-Weimar-Wien, Böhlau; Gönczi, K. (2013) *Landesausbau und Stadtentwicklung*. In: Gönczi, K., Carls, W. (2013) *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Ungarn und Rumänien. Autonomie und Rechtstransfer im Donau- und Karpatenraum. Ius Saxonico-Maieburgense in Oriente* 3. Berlin-Boston, De Gruyter, 53–55.

önkormányzatok (a nemesi vármegyék) létrejöttének lehetősége is megnyílt az Aranybulla rendelkezései következtében.⁴

Theutonici Ultrasilvani az Andreanum előtt

A dél-erdélyi, az ún. Altlandon megtelepedő közösségek a kezdetektől, a betelepedésük idején uralkodó II. Géza korától rendelkeztek olyan külön jogokkal, szabadságokkal (*libertas*), amelyek később az egyre inkább kiteljesedő szász önkormányzatiság tartóoszlopai lettek.⁵ Ezen *libertates*, amelyek összessége alatt mind bizonyos kiváltságos jogállást és önrendelkezést, mind a telepések személyes szabadságát is érthetjük, ekkor még nem egy zárt közösség jogai voltak.⁶

A magyar királyok telepespolitikája már az *Andreanum* előtt – a betelepülést szervező lokátorokkal kötött szerződésekből – méltányolta a jövevények népi sajátosságait, védelmet biztosított számukra, és ennek fejében megkövetelte a feltétlen királyhűséget és bizonyos közkötelezettségek teljesítését, ám ezáltal szervesen be is illesztette e közösségeket a magyar államéletbe.⁷ Fontos kiemelnünk, hogy a betelepülők számára a király nemcsak az az uralkodó volt, akinek királyi kötelességeihez tartozott a vendégek védelme, hanem az a földesúr is, akinek (királyi) földjén a jövevények letelepedtek.⁸

A megtelepülő vegyes származású germán lakosság – amelyet a későbbiekben elsősorban jogállásukat figyelembe véve szászoknak neveztek – eredetileg ugyanolyan elbánásban részesült, mint bármely más nemzetiség.

4 Hanzó, 1941, 19.

5 Egyes tudósok feltételezték, hogy született egy *Geysanum* (*Geysanische Freitum*) a 12. század ötvenes éveiben, amit az 1224-es *Andreanum* megfelelőjének és előzményének lehetne tekinteni. Sajnos nem tudjuk, hogy az állítólagos *Geysanum* valóban írásos kiváltság volt-e, vagy szóbeli egyezségek szövedéke, hiszen nevezett uralkodóra csak általános utalásokat találunk a hospites korai szabadságaival kapcsolatban. Vö. Klein, K. K. (1971) *Geysanum und Andreanum. Fragmentarische Betrachtungen zur Frühgeschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der siebenbürger Sachsen. Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Dritte Folge* 8. Köln–Wien, Böhlau, 54–62.

6 „Szász közösségi életéről tehát – az 1224 előtti és utáni jogfejlődés kontinuitását elismerve – az *Andreanum* előtt nem lehet beszélni.” Hanzó, 1941, 19.

7 Hanzó fejtegetéseit elfogadja Klein, 1971, 59.; Vö. hasonlóan Deér, 2005, 288. és 292.

8 Zimmermann, 1966, 83.; A betelepítést a magyar királyi földekre Deér kifejezetten „közjogi jellegű aktus”-nak tekinti, amely révén a vendégek „közvetlen kapcsolatba kerülnek az államélettel.” Deér, 2005, 288.

Vagyis a különböző ispánságok területén szétesztva, azok szervezetébe, a királyi vármegyékbe betagolva élt.⁹ Ebben a korban tehát csak bizonyos községi autonómiáról beszélhetünk, ami azt jelenti, hogy eredeti származási helyük szokásait követve bírakat és papokat választhattak maguknak, és a vitáikat magukkal hozott szokásaik szerint dönthették el.¹⁰ A telepesek tehát különböző ispánok, illetve azok *officialis*ainak hatalma alatt éltek, egyedileg megállapított módon adóztak és katonáskodtak.¹¹ Ily módon széttagolva a szászság beolvadásra lett volna ítélve, annak ellenére, hogy egyes közösségek – egyenként – jelentős királyi privilégiumokat kaptak.

Ennek az egyes falvakat privilegizáló folyamatnak talán az egyik utolsó – de a ránk maradtak közül az egyik első – bizonyítéka a II. András által 1206-ban három erdélyi szász falunak adott privilégium, amelyben a király Boroskrakkó, Magyarigen és Romosz külön jogi állását erősítette meg, bíraskodási kiváltságokat, szőlejük és állataik után adózási mentességet adva a németeknek, akiket „*primi hospites regni*” elnevezéssel jelöl az oklevél. Ugyanakkor mentesítette őket a határőri szolgálat alól is, és biztosította „a népük rítusai szerint” való életet.¹² Az oklevél bevezetője jól tükrözi azt a lelkületet, melyet a magyar királyok a rendkívül nagy hasznot hajtó telepések iránt éreztek: „...a király feladata, hogy országa minden vendégének szabadságát, mellyel őket a természet jóságos keze megajándékozta, hiánytalanul és sértetlenül megőrizze.”¹³

9 Mályusz E. (1939) A középkori magyar nemzetiségi politika. II., befejező közlemény. *Századok* 73.évf. 386-387.; Connert, H. (1906) *Die Stuhlverfassung im Szeklerlande und auf dem Königsboden bis zum Ende des 15. Jahrhunderts: Ein Vergleich. Beilage zum Programm des ev. Gymnasiums AB und der damit verbundenen Realschule in Nagyszeben*. Hermannstadt, Buchdruckerei W. Krafft, 121-169.

10 Endes M. (1935) *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, 30 és 84.; Deér összefoglalóan a „*deutsch-rechtliche Siedlung*” kifejezést alkalmazza. Deér, 2005, 288.

11 Deér ebben a korai stádiumban is bizonyos szervezeti különállást állapít meg, ami azáltal jött létre, hogy a központi hatalom bizonyos szervezetet helyezett a községi önkormányzat fölébe, és a központi és önkormányzati elemek egyensúlyáról beszél az *Andreanum* előtti idők vonatkozásában is. Deér, 2005, 289.

12 Az 1206-os oklevél latin szövegére lásd Zimmermann, F., Werner, C. (1892) (Hg.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I.* Hermannstadt, №. 17., 9-10.; Német fordítására vö. Wagner, E. (1981²) *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 1*. Köln-Wien, Böhlau, 12-13.

13 „*Cum regiae serenitatis intersit, universorum regni sui hospitem libertatem, qua benigna illos naturae manus beavit, illibatam inviolatamque debere conservare...*” Vö. Zimmermann, Werner, 1892, 9.; Wagner, 1981, 12-13.; Továbbá Makkai, Mócsy, 1988, 299.

Az *Andreanum* megszületése mögött meghúzódó lehetséges okok

a. Fél emberöltővel később azonban – nem függetlenül a kor társadalmi és politikai folyamataitól – fordulat figyelhető meg II. András privilégiumadási törekvéseiben, sőt egész nemzetiségekkel kapcsolatos politikájában: a szétszórás helyébe a tömörítés igénye lépett.¹⁴ Uralkodása alatt ugyanis – éppen rendkívüli adományozásai miatt – a nagybirtokok megjelenésével, a nemesi vezetőréteg képében rövid idő alatt ellenpólusha támadt a királyi hatalomnak. A királynak, amennyiben nem akarta tétlenül szemlélni befolyása megsemmisülését, meg kellett akadályoznia, hogy alattvalói nagy tömegben magánföldesúri joghatóság alá kerüljenek.¹⁵

Ennek felismerése a királyt és utódait – a városi kiváltságok adományozásának eszköze mellett¹⁶ – arra készítette, hogy a már az ország területén élő vagy újonnan betelepülő jövevényeket – megóva őket az asszimilációtól – egységes népként kezeljék, a nagybirtokok és az országnagyok – jelen esetben az erdélyi vajda – hatalmának ellensúlyozásaképpen.¹⁷ A jogi egység megadása ugyanis megakadályozhatta földesúri hatalom alá kerülésüket, és megtarthatta őket a király hatalma alatt,¹⁸ ugyanakkor jogbiztonságot is teremtett az altlandi telepések számára azzal,¹⁹ hogy eddigi, közösségenként változó „törzsi” jogszokásaikat – hosszú távon mindenképpen – elhelyezte a területi jogok erdélyi rendszerében.

A fenti célokat valósította meg a II. András által a Szeben környéki telepéseknek („fideles hospites nostri Theuthonici Ultrasilvani”) 1224-ben adott *Diploma Andreanum*, amely a magukat talán több oldalról is

14 Mályusz, 1939, 385.; Deér, 2005, 291.

15 Mályusz, 1939, 394-396, 398.; Deér, 2005, 290-291.; Vö. Seivert, J. (1795) Von Vorrechten und Freiheiten der Sächsischen Nation in Siebenbürgen, *Siebenbürgische Quartalschrift*, 1795. 131.

16 Vö. Granasztói Gy. (1980) *A középkori magyar város*. Budapest, Gondolat, 81.

17 Csizmadia A. (1976) *A magyar közigazgatás fejlődése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 10-11.; Mályusz 1939, 395.; Wagner 1981, 47.; Wagner, E. (1990⁶) *Geschichte der Siebenbürger Sachsen: Ein Überblick*. Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt, 20.

18 Mályusz, 1939, 397.

19 Baumgärtner, W. A. (2008) *Eine Welt im Aufbruch: Die Siebenbürger Sachsen im Spätmittelalter*. Sibiu/Hermannstadt, Schiller, 117.

fenyegetve érző²⁰ telepések királyi hatalom alatt tartására irányuló törekvésének a legszembetűnőbb példája. A szabadságlevél biztosította a telepések territoriális szabadságjogait és igazgatási helyzetét az országon belül. Ugyanakkor az *Andreanum* révén a közösségeik belső életét szabályozó személyes jogaik területi hatályt nyertek azzal, hogy a király most már nem csak egy-egy közösségnek, valószínűleg eredetileg azonos germán jogterületről érkező személyi csoportnak, hanem egy egész terület lakosságának adta meg a lehetőséget, hogy a magukkal hozott jogaik szerint éljenek mind közjogi, mind magánjogi tekintetben.²¹

Az erdélyi teuton telepések területileg zárt és közjogilag elismert közséletekbe (*universitas, communitas*) való tömörítését és fokozottabb királyi védelem alá helyezését – amely folyamat a középkor végére többé-kevésbé széles körű önkormányzati jogok birtokába juttatta őket – joggal állíthatjuk párhuzamba más társadalmi rétegek szervezkedésével, mint amilyen – legszembetűnőbben – a régi királyi megyéből a helyi nemesség önkormányzati szervévé alakuló nemesi megye volt. Nem véletlen tehát, hogy az *Andreanum* már rövidebb idővel az Aranybulla kiadása után megszületett, elkerülendő a gazdasági és határvédelmi szempontból rendkívüli jelentőséggel bíró *hospites* magánföldesúri joghatóság alá kerülését.²²

b. Az *Andreanum* célja lehetett ugyanakkor az is, hogy az Erdély szívében élő szászok hűségét biztosítsa egy olyan időszakban, mikor a Barcaságban tevékenykedő Német Lovagrend nagy vonzerőt gyakorolt a német ajkú lakosságra.²³ A király az Altland (a szebeni provincia) telepeseinek kivált-

20 *Andreanum (Arenga)* „...quod penitus a sua libertate qua vocati fuerant a piissimo rege Geysa avo nostro excidissent, nisi super eos maiestas regia oculos solitae pietatis nostrae aperiret ...” Maga a privilégiumlevél fogalmaz úgy, hogy a „fideles hospites Ultrasilvani Theuthonici” panaszkodtak a királynak, hogy majdnem elvesztették azokat a szabadságokat „qua vocati fuerant a piissimo rege Geysa”, s a király a korábbi szabadságukat („pristina libertas”) biztosítandó fogalmazta meg kiváltságlevelét.

21 Blazovich L. (2004) Az *Andreanum* és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. In: Tóth K. (szerk.): *Molnár Imre Emlékkönyv. Acta Juridica et Politica* 65. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 51.; Helbig, H. (1972) Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen. *Südostdeutsches Archiv*, 1972/73. 513.

22 Deér, 2005, 291.

23 Hanzó L. (1989) A Barcaság betelepítése és a Német Lovagrend. *Századok* 1989, 378–380.; Wagner, E. (1995) Die Siebenbürger Sachsen vom Mittelalter bis zur Habsburger Zeit. In: Grimm, G., Zach, K. (Hg.): *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa, Geschichte-Wirtschaft-Recht-Sprache*, I. München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 131.; Nägler, Th. (1972) Die soziale Schichtung der Siebenbürger Sachsen im 12.-13. Jahrhundert. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 40/1-2, 34.; Moldt, 1999, 205.

ságait többek között azért is újíttotta meg, hogy a Lovagrenddel szemben egy bizonyos – neki hű – ellenpólust biztosítson a telepesek között, és ezzel megakadályozza az altlandi németek Barcaságba költözését.²⁴

A Lovagrend szerepét a szászok korai történetében a következőképpen foglalhatjuk össze röviden: mivel a gypévonalat 1210 körül a Kárpátokig tolták előre, II. András 1211-ben behívta a Barcaságba a Német Lovagrendet,²⁵ és azt feladatot adta nekik, hogy telepítsék be a területet, és misszionárius tevékenységet folytassanak a Kárpátokon (*montes nivium*) túli Kunországban.²⁶ A rend Marienburg néven várat épített, s emellett négy további erősséget létesített a határok védelme érdekében. A lovagok nagy számban telepítettek le új német ajkú lakosságot, valószínűleg Erdély más területeiről és azon kívülről is. A Lovagrend széles körű önkormányzatot kapott, területük kikerült az erdélyi vajda joghatósága alól, szabad vásártartási és kereskedelmi jogot kaptak.²⁷

A Lovagrend regnálása a Barcaságban mindössze 14 évig tartott, hiszen 1225-ben a király katonai erővel kiűldözte őket a területről és az egész országból. A lovagokkal való szakítás okairól megoszlanak a vélemények az irodalomban.²⁸ A Lovagrend terhére írták az évszázadok során, hogy a Barcaság területét a pápa közvetlen hatalma alá, Szent Péter tulajdonába kívánták bocsátani, amit a király jó okkal tekintett felségárulásnak.²⁹

24 Zimmermann, H. (1999) A német-magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi szászok betelepítése, *Aetas* 2005/4. 124.; Moldt, 1999, 214.; K. Gündisch szerint a király a szászok katonai erejét kívánta biztosítani a privilégiumlevél által. Vö. Gündisch, K. (1998) *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München, Langen Müller, 52.

25 A kérdésre lásd mindenekelőtt: Zimmermann, H. (1980) Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: Fleckenstein, J., Hellmann, M. (Hg.): *Die Geistlichen Ritterorden Europas. Voträge und Forschungen* 26. Sigmaringen, Jan Thorbecke, 267-298.; Arens, M. (1989) Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1989/2. 97-102.; Adriányi, G. (1971) Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. *Ungarn-Jahrbuch*. 9-22.; Gassl, H. (1971) Der Deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211-1225), *Ungarn-Jahrbuch*. 23-49.; Makkai, Mócsy, 1988, 296.; Az újabb magyar irodalomban: Pósnán L. (1996) *A Német Lovagrend története a 13. században*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 21-45.

26 A Lovagrend kötelezettségeit először megszabó 1211-es oklevélre vö. Zimmermann, Werner, 1892, 11.; Elemzi Hanzó, 1941, 13-14. és Pósnán 1996, 24-27. (Utóbbi a későbbi oklevelekre is kitérve.)

27 Többek között Gündisch, 1998, 37-38.

28 Schuster, F. (1938) Die Ursache der Vertreibung des deutschen Ritterordens aus dem Burzenlande. *Siebenbürgische Vierteljahresschrift*, 47-51.; A különböző véleményeket alaposan áttekinti: Pósnán, 1996, 40-43.

29 Wagner, 1995, 131. Mások ezt nem tekintik döntő oknak. Vö. Mályusz, 1939, 394., aki Schuster imént említett munkájára hivatkozik.

Másik okként az hozható fel, hogy a lovagok a szentföldi fejedelemségek mintájára saját államot akartak létrehozni.³⁰ A király felismerve a magyar politikai érdekeket veszélyeztető veszedelmet – a pápa tiltakozása ellenére – kiszorította a rendet az országból.³¹

Az *Andreanum* célja tehát az is lehetett, hogy a Lovagrend csábításával szemben, a korábbinál valamivel jobb feltételeket biztosítva, megtartsa a Királyföldön a telepeseket, és ezzel megakadályozza a Lovagrend további erősödését.³²

Az előbbieket fényében tehát fontos hangsúlyoznunk, hogy az *Andreanum* megszületését, a mögötte meghúzódó elvárásokat és reményeket az Aranybulla által megteremtett politikai helyzet és a Német Lovagrend elüldözösének viszonyrendszerében kell értékelni.³³

Ma már nem tisztázható, hogy kinek a kezdeményezésére és kinek a közvetítésével indultak meg egyeztetések egyik oldalon a király, illetve tisztviselői, másik oldalon az altlandi telepés közösség képviselői között.³⁴ A privilégium maga úgy fogalmaz, hogy a telepések járultak kérelmeikkel a király elé, de ez lehet csak szokásos ünnepélyes formula is. A kialakult eredmények azonban egyértelműen megfelelhetek mindkét fél kívánásainak, és hosszabb távon rendezték az uralkodó és szebeni provincia lakosai közötti viszonyokat.³⁵

30 Makkai, Mócsy, 1988, 298.; Vö. Shütze, J. (1971) *Bemerkungen zur Berufung un Vertreibung des Deutschen Ordens durch Andreas II. von Ungarn. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, 277-283. különösen 282.

31 Müller, G. E. (1925) Die Ursachen der Vertreibung des Deutschen Ordens aus dem Burzenland. *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1925, 53,

32 Zimmermann, 1980, 284-285.; Baumgärtner, 2008, 123.; Moldt, 1999, 205.; Blazovich, 2004, 511.

33 Moldt, 1999, 205.

34 Klein, K. K. (1971) *Wer hat uns Siebenbürger Sachsen den „Goldenen Freibrief“ erwirkt?* Klein, K. K. *Saxonica Septemcastrensia*, Marburg, N. G. Elwert, 205-211.

35 Moldt, D. (2003) Lässt sich das Rechtsgebiet der Siebenbürger Sachsen einer Stadtrechtsfamilie zuordnen? Überlegungen zur mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Rechtsgeschichte der Siebenbürger Sachsen. *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, 2003/1. H. 60.

Az *Andreanum* tartalma – értelmezési problémák

Bármilyen célt is tulajdonítson az utókor a szászok legfontosabb – sokak szerint alkotmányos jelentőséggel bíró – privilégiumlevelének, az bizonyos, hogy az *Andreanum*³⁶ az Altlandon található szétagolt, különböző ispánságok területén található szász falvakat egyetlen közösséggé változtatta azzal, hogy kivette őket a különböző királyi ispánok hatásköréből, és a szebeni ispán alá rendelte őket.³⁷ A királyi hatalom ekkor még elég erős volt ahhoz, hogy hozzájáruljon a környékbeliektől nyelvében és jogaiban is különböző, majdan kétszáz települést számláló erdélyi szász „sziget” létrejöttéhez, amely mintegy ellenpólust képezhetett a mánások közül kikerülő erdélyi vajda hatalmával szemben is.³⁸

II. András felismerte, hogy Szeben vidékén oly nagy számú németiség telepedett le, s annyira egységes tömbben, hogy nem ékelődhetett közéjük nagyszámú magyarság, s így a németek asszimilációja elmaradt. Sőt a privilégiumlevel kiadásával magyarokat vont ki a németek közül, s így megóvta őket az elnémetesedéstől.³⁹

A privilégiumlevel – sokak szerint a legkidolgozottabb, a legmeszebb menő telepes-jogbiztosítás, amit valaha is Nyugatról jövő telepések

36 Az *Andreanum* eredeti változata nem maradt fenn, csak Károly Róbert 1317-es megerősítő okleveléből ismerjük szövegét. Az itt használt latin szövegére lásd Zimmermann, Werner, 1892, Nr. 43. 34–35. Az alábbiakban a szász történétírók által hagyományosan alkalmazott számozást hívtuk segítségül. Vö. Wagner, 1981, 15–20. Ez a számozás eltér Endlicher beosztásától, amelyet Béli Gábor legújabb magyar fordítása követ. Endlicher, S. L. (1849) *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli, Scheitlin & Zollikofer, 420–423.; Béli Gábor magyar fordítása kiadásra került: Mezey B. (2006) (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris, 134–135., illetve ugyanezen fordítás Fazakas Z. J., Fegyveresi Zs., Veress E. (2021) (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 11–13.

37 Mályusz, 1939, 387.; Az *Andreanum*ban biztosított jogok kivívását nem csak a Szeben környéki, az Altlandon élő telepések (*Flandrenses*) tartották fontosnak, hanem az ezen a területen kívül, az Unterwaldon (a későbbi Szászváros, Szászsebes és Szerdahely székek területe) élő német ajkúak (*Saxones*) is. Képviselőik közösen kérték és kapták a privilégiumlevelet. A sajátos jogi helyzet elnevezésébe azonban csak az egyik megjelölés ment át: *ius vager mos Saxonum*. Vö. Klein, Wer hat uns 1971, 210–211.

38 Wagner, 1990, 47.

39 Mályusz, 1939, 395. és 398.

kaptak⁴⁰ – által biztosított legfontosabb jogokat és az azt ellensúlyozó kötelezettségeket⁴¹ az alábbiak szerint tekinthetjük át.⁴²

a. Az *Andreanum* rendelkezéseinek egy része a „szebeni szabadság” (*Hermannstädter Freitum*) hatókörének körülhatárolását célozta.

– A szabadság levél tanúsága szerint II. András nagyarányú határvédelmi átcsoportosításai keretében a Nagy-Küküllő és az Olt közötti, a Maros völgyétől keletre a Székelyföldig húzódó területet (Szeben és környéke) átengedte a szász telepések számára, egyúttal a „terra Syculorum terrae Sebus” (vagyis a későbbi Szászsebes vidékén) élő székelyeket a Háromszéki-medencébe telepítette át. A Szászvárostól Barótig („a Waras usque in Boralt”) terjedő vidéket egészében a szászoknak engedte át, s a – különböző addig létező – joghatóságok, területi egységek megszüntetésével a nagyszebeni királyi ispán vezetése alatt „egy néppé” („*unus sit populus*”) egyesítette őket.⁴³ A privilegizált terület hozzávetőleg a későbbi

40 Wagner, 1990, 18.; Helbig, 1972/73, 513.; Blazovich, 2004, 511.; Gündisch, 1998, 40.

41 Részletesen elemzi az *Andreanum*ot a kor szintjén: Gál L. (1846) *Értekeződés az erdélyi nemes szász nemzet eredetéről és némely törzsökös polgári jogairól*. Nagyenyed, Diódváralyai Gy. (1876) *Az erdélyi szászok köz- és magánjoga*. Kolozsvár, Gámán J.; Teutsch, G. D. (1899) *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für die sächsische Volk. I. Band: Von den ältesten Zeiten bis 1699*. Hermannstadt, Kraft, 26–40.; Teutsch, F. (1924) *Die politische und historische Wertung des Andreanischen Freibriefs*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 21–37; Müller-Langenthal, F. (1938) *Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der „Sächsischen Nations-Universität” in Siebenbürgen und ihres Vermögens. Südost-Forschungen*, 1. H. 44–68. Az újabb időkben részletes elemzést ad Moldt, 1999, 206–210.; Blazovich L. (2003) *Az Andreanum, az erdélyi szászok kiváltságlevele*. In: Marosvári A., Zombori I. (szerk.): *A legmakaiabb makai: Tanulmányok a 75 éves dr. Tóth Ferenc tiszteletére*. Szeged, Makó, Csongrád Megyei Önkormányzat, 19–26.; Blazovich 2004, 509–526.; *Az Andreanumot* szinte minden összefoglaló munka ismerteti több-kevesebb részletességgel. Pl. Gündisch, 1998, 40–42.; Balás G. (1977) *Erdélyjókora jogtörténete 1540-ig*. Budapest, Magyar Jogász Szövetség, 60. Legutóbb röviden magyar nyelven Cziráki Zs. (2006) *Az erdélyi szászok története – Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármisleny, Imedias, 23–24.; Mezey B. (2018) *Helyi igazgatási modellek Erdélyben*. In: Veress E. (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 141–142.

42 A bemutatás keretében szükségszerű lesz néhány olyan interpretációs nehézségre is felhívni a figyelmet, amelyek az elmúlt századok az *Andreanum* szövegére nemzetpolitikai és érzelmi okokból rárakódott értelmezési tradíciókból adódnak, különösen a szász igazgatás autonómiájának mértéke, a Királyföld területének tulajdonjoga, valamint a fizetendő adó jellege tekintetében.

43 *Andreanum* (1) „Ita tamen quod univrsus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice ceantur, omnibus comitatibus praeter Chybiniensem cessantibus radicitus.” Vö. Makai-Mócsy 1988, 298., valamint az erre vonatkozó bőséges szász irodalomból Wagner, E. (1971) *Boralt und terra Daraus: Zur Ostgrenze des Andreanischen Rechtsgebietes*. In *Zur*

Szeben-, Nagysink és Újegyház-szék területét foglalta magában,⁴⁴ s keletnyugati irányban mintegy 190 kilométer hosszan és 30-40 kilométer szélességben (rendkívül szabálytalan alakban és megszakításokkal) húzódott Dél-Erdélyben.⁴⁵

– Ezáltal a szászok kikerültek az erdélyi megyei ispánok hatásköre alól, és nem kerülhettek a magyar nemesek fennhatósága alá. Ezt szolgálta az *Andreanum* azon rendelkezése is, mely megtiltotta az országnagyoknak, nemeknek, hogy a szászok falvaiból vagy földterületéből maguknak a királytól valamit is igényeljenek, vagyis ott ingatlant szerezzenek.⁴⁶ Ez a rendelkezés egyértelműen a privilegizált terület integritását szolgálta, egy olyan korban, midőn meglehetősen nagyra kellett lennie a veszélynek, hogy a telepések a király mindig is megmutatkozó pazarló nagylelkűsége miatt magyar nemesek földesúri hatalma alá kerüljenek.⁴⁷ Ugyanakkor a kógensnek tűnő normát enyhíteni látszik, hogy az ilyen történések ellen a szászoknak felszólalási joguk (*contradictio*) volt. Ellenmondó a rendelkezés, hisz ha a király komolyan betartja saját szabályát, akkor nem nagyon lenne ami ellen tiltakozni.

A sajátos megfogalmazás bizonyos játékteret engedhetett a mindenkori uralkodónak. Az egyik értelmezés szerint egy kettős biztosíték került megfogalmazásra, másrészt vélelmezni lehet, hogy a király ezáltal egy bizonyos féket is beépíteni szándékozott. Egy másik értelmezés szerint ez a záradék a király politikai előrelátását bizonyítja, aki a nemesség és a telepések közötti nézeteltérésekbe adott esetben beavatkozhatott abból a célból, hogy megakadályozza bármelyik oldal túlzott megerősödését.⁴⁸

— *Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, 70–87.; Klein, K. K. (1971) *Terra Syculorum terrae Sebus: Ein Beitrag zur Interpretation des „Goldenen Freibriefs“ der Deutschen in Siebenbürgen*. In Klein, K. K. *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N. G. Elwert, 141–160.; Mittelstrass, O. (1971) *Terra syculorum terrae Sebus und der sächsische Unterwald*. In *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, 88–110.

44 Az *Andreanum* általános, egész Erdélyre kiterjedő érvényességét veti fel Georg Müller, azonban feltevése a mérvadó irodalomban nem támogatott. Vö. Müller, G. (1930) *Für wen ist das Andreanum im Jahre 1224 ausgestellt worden? Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 65–83.

45 Baumgärtner, 2008, 104.; Kristó 140 kilométer hosszan enyúló, egymással nem érintkező falvak laza füzérééről beszél. Vö. Kristó Gy. (2003) *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 125.

46 *Andreanum* (12) „Volumus etiam et regia auctoritate praecipimus, ut nullus de iobagionibus nostris villam vel praedium aliquod a regia maiestate audeat postulare, si vero aliquis postulaverit, indulta eis libertate a nobis contradicant.” Deér 2005, 292.

47 Vö. Wagner, 1990, 20.; Mályusz, 1939, 404.; Moldt, 1999, 209.

48 Moldt, 1999, 209.

Mindenesetre a tiltakozási jog megfogalmazása mögött átsejlik az Aranybulla szellemisége, hiszen abban a király kötelezte magát arra, hogy egyetlen szervienst sem börtönöztet be vagy foszt meg vagyonától valamely hatalmasságnak engedve, anélkül, hogy bíróság előtt meghallgatnák.⁴⁹ Idekapcsolható, hogy az Aranybulla egyik legfontosabb rendelkezése azt a követelést is megfogalmazta, hogy a jogszerűen, szolgálatok fejében megszerzett birtokokat ne lehessen ismét elvenni.⁵⁰ Bár az *Andreanum* nem ellenállási, hanem csak ellentmondási jogot biztosított ilyen esetekre a telepéseknek, de a hatalmasságokkal szembeni fellépés lehetősége mindenképpen párhuzamba állítható az Aranybulla szellemiségével.⁵¹ Ugyanakkor megemlíthető, hogy az ellentmondási jog érvényesítése a telepésektől bizonyos szervezettséget, egységes erő felmutatását igényelte.⁵²

A fentebb említett kétértelmű fogalmazás (egyrészt a kívülálló földszerzésének a tilalma, másrészt a tiltakozási jog biztosítása, ami mégiscsak a birtokok adományozási lehetőségének hallgatolagos fenntartását jelzi) alátámasztja a korábbi magyar értelmezők azon álláspontját, hogy a szászok a földet nem tulajdonba kapták, hanem használatba:⁵³ a hasznát élvezhették, de a tulajdonjog a királyé maradt (*bonum coronae*).

49 Aranybulla (2) „Volumus etiam, quod nec nos nec posteri nostri aliquo tempore servientes capiant vel destruunt favore alicujus potentis, nisi primo citati fuerint et ordine judicario convicti.”

50 Aranybulla (17) „Possessionibus etiam, quas quis justo servitio obtinuerit, aliquo tempore non privetur.”

51 Gündisch tévesen kifejezetten Widerstandsrecht-ről beszél. Gündisch 1998, 40.

52 Moldt, 1999, 210.

53 Diódváralyay érvei szerint a szászok nem bírhatták tulajdonul a nekik átengedett földet, mert akkor nem kellett volna külön rendelkezni az erdők és vizek szabad használatáról, illetve a sótörés lehetőségéről. Vagyis a szászok nem bírtak a föld tulajdonjogából fakadó regalékkal. A szászok földhasználati jogát a római jogi *emphyteusishoz* hasonlítja. Diódváralyai Gy. (1876) *Az erdélyi szászok köz és magánjoga*. Kolozsvár, Gámán J., 23–26. és 31–34.; Orbán Balázs is így ír a Székelyföld leírásában: „A szászok által megszállott terület az Árpád házból való királyok alatt hűbér volt, azaz a települők annak csak hasznát élvezték; de a tulajdonosi jog kizárólag a koronáé volt, innen a *Bonum coronae* és a Királyföld elnevezés.” A fejedelmek alatt „a szász, mint jövevény és földjének hasznobérlője, Szent-Márton adót, tizedet fizetett, ingyen szállást adott stb. A Szászföld mindig *peculium fiscine* nevezetett, s a *fiscus* hosszas még most is függőben levő pert kezdett több címen a Királyföld tulajdonjoga iránt.” Orbán B. (1868) *A Székelyföld leírása*. VI. Pest, Ráth Mór, 16.; Balás 1977, 60.

Természetesen az erdélyi szász történetírás a királytól kapott terület felett teljes tulajdonjogot vindikált a szász közösségnek.⁵⁴

b. Az *Andreanum* által biztosított jogok egy része a telepések jogi helyzetének megszilárdítását célozta, míg mások gazdasági előnyöket biztosítottak a szászok számára.

ba. A „szebeni szabadság” tartalma

– A kiváltságlevél kimondja a területen élő szász nép egységét és a telepések teljes egyenjogúságát, amelyet bizonyít, hogy egységes igazságszolgáltatás alá rendeli őket.⁵⁵ A szászok felett ettől kezdve csak a király és az – általában a magyar nemesek sorából kikerülő – szebeni ispán (*comes Chybiniensis*) ítélkezhetett, de csakis akkor, ha saját jogszolgáltatásuk előtt a vitát nem tudták eldönteni.⁵⁶ II. András ezzel a szászokat kivonta az erdélyi vajda⁵⁷ bírói hatalma alól, annak csak katonai jogköre maradt meg bizonyos mértékig a szászok felett.

A központi hatalom képviselője, a kiterjedt területen igazgatási és igazságszolgáltatási hatalmat szerző szebeni ispán sokszor – más országos tisztségei mellett – mellékesen viselte ezt a tisztséget, és nem élt a szászok között. A szabadságlevélben a szászok számára biztosított önkormányzatiság mértékét firtató elemzések egyetértenek abban, hogy az *Andreanum* előtti régi királyi ispánságok (amelyek később székekkel alakultak) területi egységként – legalább bírósági kerületként – továbbra is szerepet

54 Schuler von Libloy például „ausschießliches Eigentumsrecht”-ről beszél. Vö. pl. Schuler v. Libloy, F. (1867) *Siebenbürgische Rechtgeschichte I*, Hermannstadt, Closius, 428.; G. D. Teutsch pedig „volles, echtes, unbeschränktes Eigentum”-ként tekint a Királyföldre. Teutsch 1899, 33.; Müller-Langenthal, 1938. Kessler, W. (1991) Universitas Saxonium. Személyi szövetség – csoport autonómia – népcsoport. *Korunk*, 1991/10. sz. 1263.; Újabban a magyar történetírás is az egész Szászföldet a szászok közös tulajdonának tekinti. Vö. Makkai, Mócsy, 1988, 298.; Vogel S. (2002) A szász autonómia Erdélyben. *Provincia*, 2002/2. sz. 11.

55 *Andreanum* (1) „...unus sit populus et sub uno iudice...” Zimmermann, 1966, 78.

56 *Andreanum* (6) „Volumus et etiam firmiter praecipimus, quatenus ipsos nullus iudicet nisi nos vel comes Chybiniensis, quem nos eis loco et tempore constituemus” és „... nec eos etiam aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causa coram suo iudice non possit terminari.” Vö. Wagner, 1990, 20.

57 Janits I. (1940) *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Budapest. Tágabb összefüggésben a királyi területek zárt igazgatási és igazságszolgáltatási rendszerének megbontásáról szól Fügedi is. Fügedi E. (1961) Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából 14*. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó, 26.

kellett kapjanak a mindennapi életben.⁵⁸ A vélemények azonban megoszlanak abban a tekintetben, hogy ezen ispánságok élén kik képviselték a szebeni ispán és így a király hatalmát. Az egyik megközelítés szerint a szebeni ispán által választott helyettesek vitték az ügyeket, az *officialis*-sai szolgáltattak igazságot. Ezen *officialis*oknak azonban, akik a – később székekké fejlődött – kerületek élén álltak, az *Andreanum* előírásai szerint már a szászok között kellett élniük.⁵⁹ Az ispán vagy *officialis*ai mellett a szászok által választott albírák is tevékenykedtek peres ügyekben. Ezen állaspont szerint az *Andreanum* tehát csak korlátozott önkormányzatot adott a szászoknak,⁶⁰ hiszen a hatalom továbbra is a királyi végrehajtó hatalom képviselőjének, a szebeni ispánnak a kezében maradt, akinek hatalma korlátlan volt, de azzal, hogy uralma alá helyezte őket, a király jogilag egységessé tette a szászokat.⁶¹

A másik megközelítés nagyobb szerepet tulajdonít a szászok által választott bírának az igazgatási ügyekben is, és őket látják már a nem sokkal az *Andreanum* után megjelenő későbbi szász székek – kezdetben három, majd később hét szék – vezetőiként.⁶²

58 Connert úgy látja, hogy az *Andreanum* újítása pusztán az volt, hogy az addigi – közvetlenül a király hatalma alatt álló – ispánságok („megyécskék”) fölé egy egyedüli vezetőt állított, de nem szüntette meg azokat. Ha ez így lett volna, akkor a comitatus Chybiniensis és a faluközösségek között nem maradt volna meg egy közbülső igazgatási szint, ami nehezebbé tette volna a feladatok megoldását. E területi egységek *Andreanum* utáni továbbélését azáltal is igazolni látja, hogy a 13. században ezen területi egységek (a későbbi székek) határai még mozgásban voltak, és az akkori területi átszervezések bizonyosan nem a nagy Szeben megye, hanem kisebb területi egységek kezdeményezésére történtek. Connert szerint ezek a „megszüntetve megőrzött” területek éledtek fel aztán később a székek formájában. Vö. Connert, 1906, 11–12. és 34.

59 *Andreanum* (2) „Comes vero quicumque fuerit Chybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit infra eos residens...” Mályusz, 1939, 387.; Helbig, 1972/73, 513.

60 Mályusz, 1939, 387–388.; Ugyanígy Granasztói, 1980, 81. A szászok korai életének önkormányzati jellegéről eltérő nézeteket vallanak a magyar és szász történetírók. Vannak közvetítő állaspontok is. Helbig például nem teljes, csak nagyfokú öngazgatásról beszél. Helbig, H. (1976) Ungarns Goldene Bulle von 1222 und die Adelsrechte in Siebenbürgen 1291. In: *Album Elemér Mályusz. Études présentées à la Commission internationale pour l'Histoire des Assemblées d'états LVI*. Bruxelles, 1976. Les Editions de la Librairie encyclopédique, 114.

61 Mályusz, 1939, 389. és 425. Mályusz egészen I. Mátyásig nem tekinti autonómnak a szász közösséget. Ugyanakkor Blazovich ma egyértelműen területi (etnikai) autonómiáról beszél. Vö. Blazovich, 2004.

62 Deér, 2005, 291. Bár semlegesen fogalmazva ezt sugallja a kérdés legalaposabb elemzője Müller is. Müller, G. Ed. (1941) *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebnbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. (Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Krafft & Dortleff Hermannstadt, 1941). Köln–Wien, 1985. Böhlau, 5.

Egyes szerzők egyébként párhuzamot vonnak az Aranybulla-mozgalom eredményei és az *Andreanum* igazgatásszervezési vonatkozásai között, kiemelve a magyar köznemesség és a dél-erdélyi privilegizált *hospites* hasonló szerepét a központi hatalom és az országbárok közötti küzdelemben.⁶³

– A szászok területi egységét és önkormányzati önállóságát támasztotta alá a saját pecsét használatának joga is.⁶⁴ Az oklevél midőn kivonta őket a vajda fennhatósága alól, bizonyos mértékű önálló közigazgatást biztosított a szászoknak, azonban az önállóságot csorbította az, hogy a tulajdonképpeni politikai hatalom egy királyi tisztviselő, a szászok ispánja (vagy szebeni ispán vagy szebeni gróf) kezében maradt, aki a királyi akaratot közvetítette a szászok felé.

– Az *Andreanum* biztosította a szászoknak – az Aranybulla idézett 19. szakaszának teljesen megfelelően – jogszokásaik (*iudicium consuetudinarium*) megtartását.⁶⁵ Míg korábban a királyi engedélyek az egyes falvakkal biztosították a szülőföldjükön hozott jogok megtartását,

63 Deér – mint láttuk – párhuzamot von az Aranybulla-mozgalom eredményei és az *Andreanum* igazgatásszervezési vonatkozásai között: „A központi és helyi tényezőknek az *Andreanum* óta megfigyelhető együttműködése szász viszonylatban pontosan megfelel annak a szerepnek, melyet az autonóm nemesi vármegye életében egyrészt a királyt képviselő ispán, másrészt a választott nemesi bírók játszanak.” Deér, 2005, 291. Hasonló eredményre jut Gouth is: „...a XIII. századtól kezdve hasonlóan egységesen kapcsolta őket [a szászokat] magához az államhatalom, mint például az Aranybulla-ban a későbbi köznemesség őseit; a rendi korszak beköszöntésével ők is ugyanúgy megkapták; vagy legalább is elérhették az önkormányzati jogot, mint a megyei keretek között élő nemesség.” Gouth K. (1943) A nem magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban. *Hitel*, 1943, 12. sz. 734.

64 *Andreanum* (8) „Insuper eisdem concessimus, quod unicum sigillum habeant, quod apud nos et magnates nostros evidenter cognoscatur.” Moldt – követve a szász történetírói narratívát – az önszerveződés meglehetősen magas fokát feltételezi a pecsét-használati jog mögött, ami erősítette a telepések önállóságát. Moldt 2009, 208. Míg Mályusz tulajdonképpen tagadja a területi önkormányzatiság lehetőségét az *Andreanum* követő évtizedekre, szerinte a hatalom továbbra is a királyi végrehajtói hatalom képviselőinek kezében maradt. Mályusz, 1939, 387.

65 *Andreanum* (6) „Si vero coram quocumque iudice remanserint, tantummodo iudicium consuetudinarium reddere teneantur...” A telepések „magukkal hozott” jogainak eredetéről, jellegéről is jelentősen megoszlanak a vélemények az irodalomban. Jelen vizsgálódásaink tekintetében ezt a kérdést azért nem szükséges előtérbe helyeznünk, mivel az *Andreanum* elsősorban a *hospites* királyhoz fűződő viszonyát szabályozta, aki minden konkretizálás nélkül megengedte nekik, hogy saját jogszokásaik szerint ítéelkezzenek. Arról, hogy ez a *ius consuetudinarium* mit is jelentett részleteiben, azért nem esett szükségszerűen szó a privilégiumlevélben, mert ezek a jogi szokások nem befolyásolták az uralkodó és a telepések közötti kapcsolatokat, és az uralkodót közelebről nem is kellett érdekeljék. Moldt, 2003, 62.

az *Andreanum*ban az egész Királyföld megkapta ezt a lehetőséget,⁶⁶ ami – az egységesülni kezdő igazságszolgáltatásnak köszönhetően – a különböző jogok egységesüléséhez vezetett az elkövetkező nemzedékek alatt. Mivel a „hazai jogok” („*ius teutonicum*”) a rajnai és kölni, valamint keleti és nyugati szász (szokás)jogokból eredeztethetők, ezek ismerete csak a közösség vezető családjainak tagjaitól volt elvárható.

Az *Andreanum* előtt a telepésekre alkalmazandó jog vonatkozásában érvényesülő személyiségi elv, a „*ius ossibus inhaeret*” érvényesült, amelyet a privilégiumlevél rendelkezései megerősíteni látszanak azzal, hogy kiveszik a telepéseket a „magyar” jog hatálya alól. Azonban az is egyértelműnek látszik, hogy a rendelkezés elmozdulást jelentett a területi alapon alkalmazott jogszokások felé, hiszen a telepéseknek egy földrajzilag jól behatárolt területet bocsátott rendelkezésre, ahol saját joguk szerint élhettek, és ahonnan a más jogok hatálya alá tartozó népelemek ki lettek zárva.⁶⁷

– A saját jogszokások érvényesítése érdekében a király igazságszolgáltatási önállóságot⁶⁸ is biztosított elsősorban azzal, hogy – valószínűleg – alsó (helyi szinten) saját bíráit és elöljáróit maga választhatta meg a közösség.⁶⁹ A privilégium ugyanakkor kizárta a tisztségek vásárlásának lehetőségét.⁷⁰

66 Wagner, 1995, 131.

67 Zimmermann, 1966, 81–82.; Klein, K. K. (1971) *Jus ossibus inhaeret*. In: Klein, Karl Kurt: *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N. G. Elwert, 262–264.; Müller már a legelső letelepedés idejére feltételezi egy területileg meghatározott telepesjog érvényességét. Müller, G. (1930) Für wen ist das *Andreanum* im Jahre 1224 ausgestellt worden? *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 66. Lásd még Steilner, K. (1888) *Deutsches Kolonistenrecht in Siebenbürgen im 12. und 13. Jahrhundert. Programm des vierklassigen evangelischen Gymnasiums A. B. und der mit demselben verbundenen Lehranstalten in Sächsisch-Regen*. Veröffentlicht vom Rector Wilhelm Hellwig. Hermannstadt, W. Krafft, 3–37.

68 *Andreanum* (9) „...ipsos ab omni iurisdictione penitus eximentes.”

69 *Andreanum* (2) „et ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire...”. Schuler v. Libloy 1867, 431–432., példákkel későbbi hivatalnokválasztásokról. Ugyanakkor a szebeni ispán kerületi *officialis*ai mellett a szászok által választott bírák is szerepet játszottak az eléjük kerülő ügyek eldöntésében. A későbbi székbíróságok csírái tehát már az *Andreanum* alapján kialakultak. Mályusz, 1939, 388. Deér, 2005, 291.; Szabó B. (2017) Az erdélyi szászok bíraskodási szervezete a korai újkorig. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. 32–33.

70 *Andreanum* (2) „nec etiam in comitatu Chybiniensi aliquis audeat comparare pecunia”. A nehezen értelmezhető mondatot a magyar fordítások „Szeben megyében ne merjen senki pénzt beszédni” jelentés felé interpretálják. Vö. Cziráki, 2006, 29. A szász értelmezés azonban századok óta a fenti, amelyet helyesen elfogad Blazovich is. Vö. Blazovich, 2004, 512.

– Bizonyos egymás közti pénzre menő jogvitáknál (valószínűleg valamennyi magánjogi vitánál)⁷¹ csak olyan tanúkat lehet meghallgatniuk, akik a szászok jogterületéről származnak, s így tisztában vannak szavuk nemcsak ténybeli, hanem jogi jelentőségével is.⁷²

– A telepések élvezték a szabad papválasztás előnyét is. Az általuk kiválasztottakat csak be kellett mutatniuk az egyházi előjáróknak.⁷³ Ez a kiváltság viszonylag ritka és kivételes volt a korabeli Európában (még a német területeken is), és telepések csak a Magyar Királyság területén kaptak ilyen jogot, amelynek legkorábbi bizonyítéka éppen az *Andreanum*.⁷⁴

Az *Andreanum*ban jelenik meg először az a rendelkezés, hogy a falvak papjai közvetlenül saját híveiktől kapták a tizedet, s ennek egynegyede

71 Így értelmezi Blazovich is. Blazovich, 2004, 513.

72 *Andreanum* (9) „Si vero aliquis eorum aliquem convenire voluerit in causa pecuniali, coram iudice non possit uti testibus, nisi personis infra terminos eorum constitutis...”

73 *Andreanum* (4) „Sacerdotes vero suos libere eligant et electos repraesentent et ipsi decimas persolvant et de omni iure ecclesiastico secundum antiquam consuetudinem eis respondeant.” Hogy kinek kellett bemutatniuk a kiválasztott egyházfit, a rendkívül bonyolult egyházi jogi helyzet miatt nem minden közösség esetében volt nyilvánvaló. A korai egyházi helyzet bonyolultságára vö. Reinert, K. (1942) *Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihr Kapitel*. Deutsche Forschung im Südosten, 3. H., 319–360.; Grandjean, W. (1971) *Die Anfänge der Hermannstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen (Siebenbürgisches Archiv: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde)*. Köln-Wien, Böhlau Verlag. 269–275.; Baumgärtner, 2008, 137–138. Blazovich állásfoglalását, hogy az erdélyi püspököt illetve a *praesentatio* joga, nem hiszem, hogy általánosként elfogadhatnánk. Vö. Blazovich, 2004, 513. Valószínűbb abból kiindulnunk, hogy a betelepülők egyházi szempontból egy exempt területen éltek az 1191-től igazolt nagyszabeni prépostságban, amely egyházi jogilag „*prelatura nullius scilicet dioecesis*”-nek tekinthető, vagyis olyan püspökséghez hasonló egységnek, amely kívül esett a rendes püspökségi szervezeten, és közvetlenül a római egyháznak volt alárendelve a 13. század elején, egészen 1264-ig, amikortól kezdődően a nagyszabeni prépostság egyre nyilvánvalóbban az esztergomi érsek fennhatósága alá kezdett tartozni. Schuster, H-W. (1990) *Anfänge der Autonomie in der Hermannstädter Provinz*. In: Kessler, W. (Hg.): *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Siebenbürgisches Archiv 24. Köln-Wien, Böhlau, 110–112.

74 Kurze, D. (1971) *Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanums*. *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen (Siebenbürgisches Archiv: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde)*. Köln-Wien, Böhlau Verlag., 149–150. és 159. Kurze több mint 20 példát hoz a Magyar Királyság területéről, és rámutat, hogy a szabad papválasztás joga a privilégiumokban mindig együtt jelent meg a világi bírák szabad választásának jogával. Uo., 155. Hasonlóan Kubinyi A. (1992) *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. Aetas – Történettudományi Folyóirat*, 1992/2. 27. Kurze egyébként nem foglal abban állást, hogy a szabad papválasztás jogát már korábban is bírták-e a *hospites Theuthonici Ultarsilvani* közösségei, vagy csak az *Andreanum* biztosította ezt számukra. Kurze, 135–136.

járt az erdélyi püspöknek. A nem privilegizált falvakban a tized teljes egészében a püspöknek járt, és abból a helyi papok csak egy negyedrészt kaptak.⁷⁵

Összességében azt mondhatjuk, hogy az *Andreanum* eddig ismertett rendelkezései egy olyan közösséget hoztak létre a privilégium hatálya alá tartozó telepesekből, amely a régi személyiségi elven alapuló egyes kisebb közösségi jogok biztosításának igényétől elmozdult egy területileg meghatározott jogközösség felé. Ez a jogközösség a későbbi századokban területileg bővült, ugyanakkor mind a közösségre vonatkozó „közjogi-alkotmányos” normák, mind a mindennapi életet meghatározó magánjogi szabályok tekintetében egységesült, lassan uniformizálódott. Az alkotmányos fejlődés a Szász Egyetem (*Universitas Saxonum*) létrejöttében, a magánjogi szabályok fejlődése pedig az *Eigen-Landrecht* megszövegezésében érte el kifejtését a 15. és 16. században.

bb. A szászoknak a középkori és újkori Magyarország és Erdély életében betöltött gazdasági jelentőségét az *Andreanumban* biztosított előnyök alapulták meg:

– A közösségi földek használatának biztosítása mellett a kiváltságlevél biztosította, hogy a területükön fekvő erdőket a hozzátartozó előnyökkel és vizeket a hozzájuk tartozó víziutakkal együtt szabadon használhassák a szászok, mind a szegények, mind a gazdagabbak.⁷⁶ Ugyanakkor bizonyos erdőket a privilegizált területeken kívül (a románok és pecsenegek erdejét – *silvam Blacorum et Bissenorum*)⁷⁷ azokkal közösen használhatták, anélkül, hogy azért külön ellenszolgáltatást kellene fizeniük.⁷⁸

75 Vö. Részletesen Kurze, 1971, 133–159.; Kubinyi A. (1975) Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200–1541). In: Schlesinger, Walter (Hg.): *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Reichenau-Vorträge 1970–1972. Vorträge und Forschungen 18. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 535.; Wagner, 1990, 19.

76 *Andreanum* (11) „Silvam vero cum omnibus appendiciis suis et aquarum usus cum suis meatibus, quae ad solius regis spectant donationem, omnibus tam pauperibus quam divitibus libere concedimus exercendos.”

77 Az értelmezési tradíció szerint a fogarasi területeken fekvő erdőkről van szó, melyekre azért kaptak részjogosítványokat a szászok, hogy a természetes határig, a Déli-Kárpátokig terjedő területek is (védelmi) látókörükbe kerüljenek. Vö. Teutsch, G. D. (1859) *Vor dreihundert Jahren. Vorgelesen in der Generalversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. Hermannstadt, 24. August 1859. 37.

78 *Andreanum* (7) „Praeter vero supra dicta silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem contulimus, ut praefata gaudentes libertate nulli inde servire teneantur.”

– A szászok kereskedőinek szabad közlekedést engedett az egész ország területén, és vámmentességet is biztosított számukra, valamint elengedte a vásártartás utáni járandóságok megfizetését.⁷⁹ A vámmentességi rendelkezés – minden valószínűség szerint – csak a királyi vámokra vonatkozott, vagyis azokra, melyeket a király 1224 előtt még nem adott magánkézbe, mert ezekre vonatkozóan a királynak már nem volt rendelkezési joga. Mivel a vámok jó része sem ekkor, sem a későbbi századokban nem a király kezében volt, igazán nagy gyakorlati jelentősége nem lehetett a vámok alóli mentesítésnek.⁸⁰

– A szászok saját közösségeikben valamennyi vásárukat vámmentesen tarthatták.⁸¹

– A király biztosította a szászoknak a jogot, hogy napi szükségleteik fedezésére ingyen tartsanak igényt sóra, s ezért évente kétszer (áprilisban és novemberben) sót vágjanak. Sóbányaként a Nagyszeben melletti Salzburg, vagy esetleg a székelyek földjén található Parajd jöhetnek szóba. Főleg utóbbiak esetén lehetett jelentősége annak a rendelkezésnek, mely szerint a sószállítókat sem oda, sem vissza nem lehet megvámolni.⁸²

c. A biztosított jogok ellentételezése fejében a király meghatározott szolgálatokra kötelezte a szászokat, meghatározva felvállalandó kötelezettségeiket:

– A zárt falurendszerben élő szászok a föld használata fejében szolgáltatásokra voltak kötelezve. Ezek közül az *Andreanum* a kamara hasznának

79 *Andreanum* (14) „Adiicimus etiam supra dictis libertatibus praedictorum, quod mercatores eorum ubicumque voluerint in regno nostro libere et sine tributo vadant et revertantur, efficaciter ius suum regiae serenitatis intuitu prosequentes.” Vö. Wagner, 1990, 20.

80 Erre és az *Andreanum* kereskedelemmel kapcsolatos rendelkezéseire vö. Jickeli, O. F. (1913) *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 51–52. Jickeli állítása igazolására a szászok és a nagyváradi káptalan közti évszázados jogvitát hozza fel bizonyítékkul. Ez utóbbira vö. Teutsch, G. D. (1843) *Der Zollstreit der Sachsen mit dem Großwardeiner Kapitel. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1. H. 78–107.

81 *Andreanum* (15) „Omnia etiam fora eorum inter ipsos sine tributis praecipimus observari.”

82 *Andreanum* (10) „Salesque minutos secundum antiquam libertatem circa festum beati Georgii octo diebus, circa festum beati regis Stephani octo et circa festum beati Martini similiter octo diebus omnibus libere recipiendos concedentes. Item praeter supra dicta eisdem concedimus, quod nullus tributariormn nec ascendendo nec descendendo praesumat impedire eos.”

(*ad lucrum vero nostrae camerae*)⁸³ nevezett fix összegű adó megfizetését írja elő, amely ha az egyetlen adója maradt a szászoknak,⁸⁴ akkor a korábbi adókötelezettségekhez képest igen alacsonyan került ez megállapításra.⁸⁵ Ez másrészt azért is előnyös volt a telepések számára, mert kizárta az önkényes adómegállapítás lehetőségét. Az évente 500 ezüstmárkát, mintegy száz kilogramm ezüstöt kitevő egyösszegű adó⁸⁶ összegyűjtése a szászok saját szerveinek feladata volt. A közösség valamennyi tagjának hozzá kellett járulnia a terhekhez, kivéve, ha valakinek külön mentessége volt ez alól.

A privilégiumlevél a készséges adóbegyűjtést azáltal „segítette elő”, hogy megállapította a királyi adószedők napi díját (három lat ezüst),⁸⁷ amit szintén a szászoknak kellett késlekedés esetén megfizetniük. Ha nem

83 Andreanum (3) „Ad lucrum vero nostrae camerae quingentas marcas argenti dare teneantur annuatim, nullum praedialem vel quemlibet alium volumus infra terminos eorumdem positum ab hac excludi redditione, nisi qui super hoc gaudeat privilegio speciali.

Hoc etiam eisdem concedimus, quod pecunia, quam nobis solvere tenebantur seu dignoscuntur cum nullo alio pondere nisi cum marca argentea quam piissimae recordationis pater noster Bela eisdem constituit videlicet quintum dimidium fertonem Chybiensis ponderis cum Coloniensi denario, ne discrepent in statera solvere teneantur.”

84 Lásd az alább idézettek mellett Makkai, Mócsy, 1988, 300., ahol a szerző nem foglal állást ebben a kérdésben, de sejteti, hogy a szászoknak más – föld után fizetendő – adói is voltak. Blazovich egyértelműen állást foglal a *terragium* mint adóforma fennmaradása mellett. Vö. Blazovich, 2004, 515. A szász szerzők összefoglalásai csak a privilégiumlevélben kiemelt adóra helyezik a hangsúlyt. Schuler von Libloy arról ír, hogy ez a kedvezményes fizetési kötelezettség csak a későbbi hétszéki szászokra vonatkozott, a többi szászok hasonló jellegű kötelezettségei inkább *terragium* jelleggel bírtak, egészen 1464-ig. Schuler von Libloy, 1867, 266–277.; Dósa egészen a 16. századig ezt a *Martinszinsnek* (*census Martini*) nevezett éves fizetési kötelezettséget tekinti a szászok egyetlen adójának. Dósa E. (1861) *Erdélyhoni jogtudomány. I. könyv: Erdélyhoni közjogtan*. Kolozsvár, 218.; *A census Martinit* a szász szerzők rendes adóként értékeli. Vö. [N. N.] (1882) *Zur Steuergeschichte der Hermannstädter Provinz im 15. Jahrhundert. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1882. Nr. 3. 29.

85 Ha hitelt adunk III. Béla korábbi 15000 márka ezüst bevételre vonatkozó dicsekvésének 1186-ból, a korábbi összeg harmincad részét jelentette az 500 márka ezüst. Moldt 1999, 207. Moldt szerint ez egyértelműen mutatja, hogy a szabadságlevél kiadásának politikai céljai is voltak.

86 Az adók fizetését egy állandó árfolyamhoz kötötte tehát az oklevél, amelynél a III. Béla király korabeli szokásnak megfelelően a kölni Pfennig képezte a váltókulcsot. A szászok ezáltal megszabadultak a királyi pénzrontó intézkedések káros következményeitől. Vö. Moldt, 1999, 207.

87 Ez mintegy 40 gramm ezüstöt tesz ki.

akartak többet fizetni, a határnapra minden évben előteremtették az adó összegét.⁸⁸

– A másik komoly kötelezettség a szászok katonaállítási kötelezettsége volt, mely területileg korábban nem terhelte őket. Az *Andreanum* maximálisan 500 főben megszabott katona együttes kiállítását állapította meg. Ez az országon belüli hadjárat esetén volt elvárt, a határokon kívül 100 katonát kellett küldeniük a királynak. Ha a sereget nem a király vezette, akkor csak 50 fegyveressel kellett megjeleneniük a szebenieknek.⁸⁹ A mindenkori fegyverfogó kontinges valószínűleg a gerébcsaládok tagjai közül került ki.⁹⁰ A követelt haderőlétszám mutatja, hogy a szászok elsősorban a királyság védelmében vállaltak jelentősebb terheket.

– A kiváltságlevél szabályozza a király háborús időre szóló beszállásolási igényeit (*descensus*) is. A királyt háromszor,⁹¹ a király ügyében eljáró vajdát kétszer volt kötelessége vendégül látni a szász közösségnek.⁹²

Az *Andreanum*ban meghatározott jogok és kötelezettségek számbavétele alapján megállapítható, hogy a szászok szabad emberek lettek, akik nem álltak földesúri hatalom alatt. A telepések hadviselési kötelezettsége tulajdonképpen előfeltételezte a fegyverviselési jogot, ami a korban csak szabadoknak volt megengedve. Szabadon költözhetek, szabadon örökíthették vagyonukat, és szabadon házasodhattak, az előírt kötelezettségek teljesítése mellett. A pecsétjog is csak szabadokat illetett meg. Legfőbb uruk a király volt, aki legfőbb bírójukul az ispánt állította föléljük, aki jogszolgáltató hatalmát a szászok által választott albírákkal gyakorolta. Az ítélezés a telepések saját szokásjoga szerint folyt.⁹³

Nagyobb jogtörténeti összefüggésben szemlélve megállapítható, hogy az *Andreanum* mind formájában, mint tartalmában egy városi

88 *Andreanum* (10) „Nunciis vero, quos regia maiestas ad dictam pecuniam colligendam statuerit, singulis diebus, quibus ibidem moram fecerint, tres lotones pro eorum expensis solvere non recusent.”

89 *Andreanum* (4) „Milites vero quingenti infra regnum ad regis expeditionem servire deputentur, extra vero regnum centum, si rex in propria persona iverit, si vero extra regnum iobagionem miserit sive in adiutorium amici sui sive in propriis negotiis quinquaginta tantummodo milites mittere teneantur nec regi ultra praefatum numerum postulare liceat nec ipsi etiam mittere teneantur.”

90 Makkai, Mócsy, 1988, 300.; Később zsoldosokat is toborozhattak. Vö. Moldt, 1999, 207.

91 *Andreanum* (13) „Statuimus insuper dictis fidelibus, ut cum ad expeditionem ad ipsos nos venire contigerit, tres descensus tantum solvere ad nostros usus teneantur.”

92 *Andreanum* (13) „Si vero vaivoda ad regalem utilitatem ad ipsos vel per terram ipsorum transmittitur, duos descensus, unum in introitu et unum in exitu solvere non recusent.”

93 Moldt, 1999, 210.

privilégiumlevél jegyeit viseli magán.⁹⁴ S ez nem is csodálható, hiszen a királyi hatalom megerősítésének egyik eszköze ebben a korban a városi kiváltságok adományozása volt, még akkor is, ha ebben inkább nyugati példák állhattak a király előtt, mintsem a hazai gyakorlat.⁹⁵ Alátámasztja a privilégium ezen jellegét, hogy a szászok földjén az *Andreanum*on kívül nem született olyan oklevél, amit formálisan városi jogokat biztosító dokumentumnak tekinthetnénk.⁹⁶

Az *Andreanum*ot a gazdasági előnyök mellett – amit rendelkezései a királynak nyújtottak – az teszi rendkívül jelentőssé a szászok jogtörténetében és történelmében, hogy az itt lefektetett elvek – bár az idők folyamán bizonyos finomodáson mentek keresztül – megteremtették különállásuk alapjait. Ez csaknem hetedfél évszázadig maradt meg, és elkülönítette a szászok gazdasági, társadalmi, politikai és jogi fejlődését a magyarokétól, s Erdély más népeitől is. Nyilvánvaló azonban, hogy nem az *Andreanum* írott szavai, hanem a szászok nemzeti szolidaritása, összetartása – amelyet a privilégium csak megerősített – tette lehetővé a szászoknak a magyar történelemben oly sajátos helyet biztosító eredményeket.

A későbbi születő, újabb betelepülők érdekében megfogalmazott privilégiumokkal szemben az is aláhúzza az erdélyi szászok arany szabadságlevélének egyedülállóságát, hogy a tatárjárás után, a 13. század második felében lezajlott második nagy német betelepedés (*novella plantatio*) népei – mindenekelőtt a későbbi Kétszék területére, illetve Észak-Erdélybe települők – már csak a főurak és főpapok által korlátozott királyi hatalmat érezhették maguk mellett.⁹⁷ Ekkor már nem is jöttek létre zárt német egységek, csak különálló német települések, kevésbé előnyös körülmények között.⁹⁸

94 Moldt „Quasi-Stadtrecht”-ről, *Weichbild-Recht*-ről beszél. Vö. Moldt, 1999, 212. Hasonló a véleménye Mályusznak is, aki szerint „az *Andreanum* lényegében széles méretekre szabott városi kiváltságlevél. Úgy tűnik fel, hogy megszerkesztői nem egy tájnak és nemzetiségnek adott helyzetéből indultak ki, hanem bizonyos célok lebegtek előttük, s mert ezek elérése volt számukra a fontos, a városi privilégiumokat vették mintául. Azokat, amelyek feladata hasonlóképpen a királyi hatalom befolyásának s a lakossággal való közvetlen kapcsolatnak a biztosítása volt.” Mályusz, 1939, 398.

95 Mályusz, 1939, 398. Moldt érdekes párhuzamot von az *Andreanum* és az Ardenneknben található Beaumont falunak 1182-ben – a jobbágysorból való felszabadítással együtt – biztosított szabadságok között, amely aztán sok helyen például szolgált francia, luxemburgi és flamand területeken mintegy 500 falu felszabadítására (*Behmerrecht*). Vö. Moldt, 1999, 214. és 216.

96 Müller, 1985, 21.

97 Gündisch, 1998, 45-46.; Nögler, 1972, 36-37.

98 Fügedi E. (1981) A befogadó: a középkori magyar királyság. In: Fügedi E.: *Kolduló barátok, nemesek, polgárok*. Budapest, Magvető, 406.

E közösségek tagjai már alávetettek voltak,⁹⁹ nem – vagy legfeljebb csak korlátozottan – élvezték az *Andreanum*-ban biztosított jogokat,¹⁰⁰ és több nemzedéken át tartó küzdelem révén vívták ki maguknak – ha egyáltalán – a „szebeni szabadság” által biztosított jogokat. S voltak olyan új telepek is, amelyek ezt nem is érték el, s így később sem tartoztak a szászok önkormányzott területeihez.¹⁰¹

Az *Andreanum* utóélete

Az *Andreanum*, amely a területnek jelentős politikai és gazdasági önállóságot biztosított, az erdélyi szászok további közösségi fejlődésének alapjává vált, tulajdonképpen „alkotmány” rangot nyert.¹⁰² A dokumentum értékét az is mutatja számukra, hogy minden új uralkodóval megerősítették privilégiumlevelüket a középkorban.¹⁰³ Az erdélyi fejedelmek megválasztásuk alkalmával – Bethlen Gábor óta – országgyűlési törvénycikkben ismerték el a szászok jogait.¹⁰⁴ A *Diploma Leopoldinum* általános privilégiummeg-

99 A szabad és alávetett szász közösségek arányát 3:1-hez becsülhetjük. Vö. Nágler, 1972, 42.

100 Pozitív példaként felhozható a szebeni provincia területén kívül lévő két közösségnek (Magyarigen, Boroskrakkó) 1238-ban adott kiváltságlevelével, melyben megerősítésre kerülnek a korábban adott jogok közül, a szabad bíró (*villicus*)-választás, a saját joggal élés lehetősége. Csak akkor kell kizárólag a vajda ítélkezése alá adniuk magukat, ha az egyik peres fél nem német, hanem idegen (*homo extraneus*). További kedvezmények az adómentesség és beszállásolás alóli mentesség a vajda esetében. Négy páncélos lovat kell állítaniuk a király zászlaja alá. A kiváltságot azonban nem a falvak közössége, hanem földesuraik, közelebről néven nem nevezett szász nemesek kapták. Vö. Helbig, 1972/73, 515–516.; Zimmermann, Werner, 1892, nr. 75. 66–68. A saját jog használatának biztosítása mutatja, hogy a szebeni provincia területivé vált joga kihathatott a vármegyei környezet szász közösségeire is.

101 Gündisch, 1998, 46.

102 Moldt, 2009, 47.

103 Csak 1627-ig húsz körüli megerősítéssel számolnak az irodalomban. Vö. Teutsch, 1924, 21.; Moldt, 1999, 198. Mások valamivel többet is számoltartanak. A jogtörténetben ezen jelenség kapcsán „megerősítési láncolatról” (*Konfirmationsketten*) beszélnek. Vö. Mohnhaupt, H. (1999) *Confirmatio privilegiorum*. In: Dölemeyer, B., Mohnhaupt, H. (Hg.): *Das Privileg im europäischen Vergleich. Bd. 2. Ius Commune Sonderhefte*, 125. Frankfurt am Main, Klostermann, 49.

104 Bodrogi J. (1924) Az erdélyi szászok és a 700 esztendő *Andreanum*. *Magyar Kisebbség*, 433–434. A *Compilatae* szerint a fejedelmek szokásosan a X. számú *conditio*-ban ígérték meg a privilégiumok megtartását a szászok mellett az uraknak, a nemeseknek, a kerített és mezővárosoknak és a székelyeknek. Vö. pl. Márkus D. (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények – Corpus Iuris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás. Budapest, 1900. Franklin, 261., 267–268., 272.

erősítő megfogalmazásába természetesen az *Andreanum* által biztosított jogok is beleértettek. Az „arany szabadságlevél” ténylegesen csak 1848-ban vesztette el közvetlen hatályát, de fontos rendelkezéseit még ezután is figyelembe vették egészen a Szász Egyetem 1876-os megszüntetéséig.

Számos példát lehetne felsorolni arra, hogy a szászok jogaikért folytatott küzdelmeik során – akár kisebb, akár nagyobb jelentőségű ügyben történt is ez – legfontosabb hivatkozási alapként az *Andreanum*ot hívták segítségül több száz éves történelmük alatt.¹⁰⁵ A középkorban még az is megfigyelhető, hogy kiváltságaik legitimitását és tekintélyét növelendő, a szászok történelmi hagyománya több esetben abból indult ki, hogy ezen jogokat „az ősi királyoktól” kapott kegynek köszönhetik. Több esetben tehát nem II. Andrásra vagy II. Gézára hivatkoztak ősi jogaik összességének (szabadságuknak) vagy egyes sajátos jogosítványuknak eredőjeként vagy biztosítójaként, hanem egyenesen a szent királyokra, Szent Istvánra és Szent Lászlóra utaltak századokon keresztül, akár teljes közösségük, akár egyes városaik vagy vidékeik-székeik jogai védelmében is.¹⁰⁶

Mindenesetre, ha a következő évszázadok során, midőn a szászok úgy általában a privilégiumaikra hivatkoztak, ez alatt egyértelműen az *Andreanum*ot értették. Amikor a szászok a *libertas Cibirinesis* említették, elsősorban az *Andreanum*ra gondoltak, különösen midőn a privilégiumokat a Királyföldön kívüli szász területekre is kiterjesztették, amely folyamatnak a végpontját 1486-ban az *Andreanum*ban biztosított szabadságok végleges kiterjesztése jelentette a Hét- és Kétszék területén kívül, a Barcaságra és Beszterce vidékére I. Mátyás által.¹⁰⁷

A privilégiumlevél felhívása nem csak általánosságban fordult elő, hanem sokszor – egyes konkrét esetekben – közvetlenül is hivatkoztak a dokumentumra. A kérdést legalaposabban vizsgáló Friedrich Teutsch a nemkívánatos vámfizetési kötelezettséggel szembeni küzdelemben (1413, 1477), a tisztségviselőik választása kapcsán (1478, 1560) említi példaként a szabadságlevél segítségül hívását.¹⁰⁸

Az *Andreanum*ra hivatkozás egyik legnevezetesebb eseteként a szász hagyomány Albrecht Huet, szász gróf és királybíró nevezetes beszédét

105 Teutsch, 1924, 21.

106 Tringli I. (2003) A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. *Századok*, 137/4. sz. 823, 830 és 834. Nevezett tanulmány alapos vizsgálat alá veszi a kiváltságokra való hivatkozás középkor hazai gyakorlatát. Uo. 839–840.

107 Teutsch, 1924, 24.; Gündisch, 1998, 42–43.

108 Teutsch, 1924, 23.

tartja számon, amelyet a szászok grófja Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem előtt tartott a szászok jogainak és különállásának védelmében.¹⁰⁹

Majd amikor a 17. század közepén az erdélyi országgyűlésben az *Approbatae Constitutiones* feletti vitában ismét megkérdőjeleződött a szászok fejedelemségen belüli jogállása és a másik két nemzethez való viszonya, természetesen ismét csak az *Andreanum* képezte a legfontosabb hivatkozási alapot.¹¹⁰ A fejedelemség korábban született országgyűlési artikulációkat összegyűjteni szándékozó munkálat vitájában a szászok százados jogaira ekkor három törekvés jelentette a legnagyobb veszélyt. A nemesség egyrészt biztosítani akarta maga számára a szászok területén is – hasonlóan a vármegyékhez – a szabad fogatolási és ellátási jogot, másrészt a nemesség és a székely előkelők igényt tartottak arra, hogy a szász városokban ingatlanokat vásárolhassanak, ami addig csak kizárólag a szász jog alatt élőknek volt a kiváltsága. Ez a lehetőség a szász jog egységét és a szászok közötti jogegyenlőséget kérdőjelezhette volna meg. A harmadik törekvés pedig azt célozta, hogy a jövőben a szászok is a fejedelmi tábla előtt legyenek perelhetők, ami a saját bírósághoz való jogot semmisítette volna meg. A korabeli híradások¹¹¹ szerint a szász érdekek képviselői a törekvések elleni fellépésük során természetesen elsősorban az *Andreanum*ban lefektetett szabadságaikra hivatkoztak, sikerrel.

Szerepet kapott a *Diploma Leopoldinum*ban megerősített „arany szabadságlevél” II. József koncivilitási, közigazgatás-átstrukturizációs és fiskális törekvéseivel szemben is, amidőn az uralkodó végeredményben a szászok

109 *Oratio de origine et meritis Saxonum anno 1591. d. 10. Julii Albae Juliae recitata...* Seivert, J. (1785) *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Preßburg, Weber und Korabinski, 190–204. Huet így érvel: „Privilegia autem continent separationem hujusce Genitis ab aliis Nationibus, ut sejuncta & distincta esset, ne quid rixarum, discordiarumque orietur, quod molestias gignat & pariat Illustrissimo Principi, & populo ejus regimini concredito. Quod Rex Andreas II. Hierosolymitanus expressit verbis: a Daraus usque ad Varos unus sit populus, & sub uno iudice censatur...” Seivert, 1785, 195.; Teutsch, 1924, 26.; Zimmermann, 1966, 67.

110 Teutsch, 1924, 26–29.

111 A korábban a könsbergi egyetemen jogi tanulmányokat is folytató nagyszabonyi tanácsjegyző, Johann Simonius tudósításai alapján követhető végig az önmagában is érdekes politikai és jogi csatározás. Vö. Szilágyi S. (1888) *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. 13. kötet. (1661–1664)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 453–465, 489–494. A hivatkozás „a continuus, usus municipale jossok és privilegiumok szerint” annyira sikeres volt, hogy a *Compilatae* szükségesnek tartotta kijelenteni: „...ugy mindazonáltal, hogy ő kegyelmek [a szászok] is az eddig való privilegiumok szerint observáltatott szabadságoknál többet azzal magoknak ne venticáljanak, hazához és fejedelemhez való hűséget fenntartván.” (Comp. Const. III. R. XIII. Cz. IV. és VI. art.) Vö. Márkus 1900, 304.

önállóságát kívánta megszüntetni, le akarta foglalni a szászok vagyónát a kincstár számára, s hivatalnokai még az *Andreanum* eredetiségét is vitatták.¹¹²

A szász nemzet képviselői a 19. században is magától értetődő természetességgel hivatkoztak az *Andreanum*ra úgy a forradalmi időkben, mint a kiegyezés után is a szász önkormányzatiság felszámolásához, a *Nations-universität* átalakításához vezető közigazgatási reformok (1876. évi XII. törvénycikk) opponálása során.¹¹³

*

Ami végül az Aranybulla és a szászok „arany szabadságlevele” közötti kapcsolatot illeti, az eddig említettek akár ismételve is hangsúlyoznunk kell, hogy az Aranybulla gondolatisága egyértelműen lecsapódott az *Andreanum*ban, különösen abban a szándékban, hogy a király egy kötelező és maga által garantált jogrendet akart biztosítani a német telepéseknek.¹¹⁴ Az Aranybullával párhuzamba vonhatóan a *Goldener Freibrief* lehetővé tette, hogy a szászok ellentmondjanak olyan királyi intézkedéseknek, amelyek bizonyos hatalmi tényezők érdekében területi integritásukat fenyegette, illetve korábban szerzett jogaikban csorbította volna őket. Ez a lehetőség is mutatja, hogy az Aranybullát kibocsátó uralkodó nem csak a szerviensek, hanem az erdélyi telepések jogi helyzetének erősítésével is szövetségeseket keresett és szerzett magának az országbárókkal szembeni aktuális küzdelemben. Az egységes jogrend megteremtése és biztosítása is párhuzamba állítható az Aranybulla más társadalmi rétegeket célzó hasonló intézkedéseivel.

Az *Andreanum* a királyi reálpolitika eredménye volt, ami figyelembe vette az Aranybulla kiadása utáni királyság belső helyzetéből adódó

112 Makkai L., Szász Z. (1988) (szerk.): *Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1100–1101. és 1111.; Teutsch, 1924, 30–31. Az e törekvésekre reagáló, a szászföldi ingatlanok tulajdonjogát a Szász Egyetemnek vindikáló vitáit is az *Andreanum*ra hivatkozott ekkoriban. Vö. [Tartlar, J.] (1791) *Das Recht des Eigenthums der sächsischen Nation in Siebenbürgen auf dem ihr mehr als 600 Jahren von ungrischen Königen verliehenen Grund und Boden, ... von den Repräsentanten der Nation Jm Jahr 1791.* Wien, Mößle. Egy másik röpirat: [Gräser, D.] (1797) *Der Verfassungszustand der Sächsischen Nation in Siebenbürgen nach ihren verschiedenen Verhältnissen betrachtet, und aus bewährten Urkunden bewiesen.* Wien, Schaumburg.

113 Szász Z. (1986) (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1634. és 1642.

114 Moldt, 1999, 216.

hatalmi lehetőségeket. És bár II. Andrást a történetírás elsősorban rövidlátó kalandorpolitikája és adományozásai miatt inkább negatív értékeli, telepítési politikáját mindenképpen konzekvensnek kell tekintenünk. Ebben elődeit követte, és példát adott utódainak, és ez a politika rendkívüli eredményeket hozott Magyarországnak.

Irodalom

- Adriányi, G. (1971) Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. *Ungarn-Jahrbuch*.
- Arens, M. (1989) Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1989/2.
- Balás G. (1977) *Erdély jókora jogtörténete 1540-ig*. Budapest, Magyar Jogász Szövetség.
- Baumgärtner, W. A. (2008) *Eine Welt im Aufbruch: Die Siebenbürger Sachsen im Spätmittelalter*. Sibiu/Hermannstadt, Schiller.
- Blazovich L. (2003) Az Andreanum, az erdélyi szászok kiváltságlevele. In: Marosvári A., Zombori I. (szerk.): *A legmakaibb makai: Tanulmányok a 75 éves dr. Tóth Ferenc tiszteletére*. Szeged, Makó, Csongrád Megyei Önkormányzat.
- Blazovich L. (2004) Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. In: Tóth K. (szerk.): *Molnár Imre Emlékkönyv. Acta Juridica et Politica 65*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara.
- Bodrogi J. (1924) Az erdélyi szászok és a 700 esztendőös Andreanum. *Magyar Kisebbség*.
- Connert, H. (1906) *Die Stuhlverfassung im Szeklerlande und auf dem Königsboden bis zum Ende des 15. Jahrhunderts: Ein Vergleich. Beilage zum Programm des ev. Gymnasiums AB und der damit verbundenen Realschule in Nagyszeben*. Hermannstadt, Buchdruckerei W. Krafft.
- Cziráki Zs. (2006) *Az erdélyi szászok története – Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármisleny, Imedias.
- Csizmadia A. (1976) *A magyar közigazgatás fejlődése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Deér J. (2005) A szászok jogállása. In: Bárány A. (szerk.): *Deér J. Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930-1947, I. kötet*. Historia incognita 1. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- Diódváralyai Gy. (1876) *Az erdélyi szászok köz és magánjoga*. Kolozsvár, Gámán J.
- Dósa E. (1861) *Erdélyhoni jogtudomány. I. könyv: Erdélyhoni közjogtan*. Kolozsvár, Demjén László bizománya.
- Endes M. (1935) *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet.
- Endlicher, S. L. (1849) *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Sangalli, Scheitlin & Zollikofer.

- Fazakas Z. J., Fegyveresi Zs., Veress E. (2021) (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó.
- Fügedi E. (1961) Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából 14*. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó.
- Fügedi E. (1981) A befogadó: a középkori magyar királyság. In: Fügedi E.: *Kolduló barátok, nemesek, polgárok*. Budapest, Magvető.
- Gál L. (1846) *Értekeződés az erdélyi nemes szász nemzet eredetéről és némely törzsökös polgári jogairól*. Nagyenyed, Ref. Coll. Sajtóintézetében.
- Gassl, H. (1971) *Der Deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211-1225)*, Ungarn-Jahrbuch.
- Gouth K. (1943) A nem-magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban. *Hitel*, 1943, 12. sz.
- Gönczi, K. (2013) Landesausbau und Stadtentwicklung. In: Gönczi, K., Carls, W. *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Ungarn und Rumänien. Autonomie und Rechtstransfer im Donau- und Karpatenraum. Ius Saxonico-Maieburgense in Oriente 3*. Berlin–Boston, De Gruyter.
- Grandjean, W. (1971) *Die Anfänge der Hermannstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen, (Siebenbürgisches Archiv: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde)*. Köln–Wien, Böhlau Verlag.
- [Gräser, D.] (1797) *Der Verfassungszustand der Sächsischen Nation in Siebenbürgen nach ihren verschiedenen Verhältnissen betrachtet, und aus bewährten Urkunden bewiesen*. Wien, Schaumburg.
- Gündisch, K. (1998) *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München, Langen Müller.
- Hanzó L. (1941) *Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása*. Szeged, *Értekezések a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből*, 1.
- Hanzó L. (1989) A Barcaság betelepítése és a Német Lovagrend. *Századok* 123.
- Helbig, H. (1972) *Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen*. *Südostdeutsches Archiv*, 73.
- Helbig, H. (1976) Ungarns Goldene Bulle von 1222 und die Adelsrechte in Siebenbürgen 1291. In: *Album Elemér Mályusz*. Székesfehérvár–Budapest 1972. Études présentées à la Commission internationale pour l'Histoire des Assemblées d'états LVI. Bruxelles, Les Editions de la Librairie encyclopédique.
- Janits I. (1940) *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Budapest, Egyetemi Nyomda.
- Jickeli, O. F. (1913) *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*.
- Kessler, W. (1991) Universitas Saxonum. Személyi szövetség – csoport autonómia – népcsoport. *Korunk*, 10.

- Klein, K. K. (1971) *Geysanum und Andreanum. Fragmentarische Betrachtungen zur Frühgeschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der siebenbürger Sachsen. Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Dritte Folge* 8. Köln-Wien, Böhlau.
- Klein, K. K. (1971) Jus ossibus inhaeret. In: Klein, K. K.: *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N.G. Elwert.
- Klein, K. K. (1971) Terra Syculorum terrae Sebus: Ein Beitrag zur Interpretation des „Goldenen Freibriefs“ der Deutschen in Siebenbürgen. In: Klein, K. K.: *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N.G. Elwert, 141–160.
- Klein, K. K. (1971) Wer hat uns Siebenbürger Sachsen den „Goldenen Freibrief“ erwirkt? In: Klein, K. K.: *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N. G. Elwert.
- Kristó Gy. (2003) *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest.
- Kubinyi A. (1975) Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200–1541). In: Schlesinger, Walter (Hg.): *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Reichenau-Vorträge 1970-1972*. Vorträge und Forschungen 18. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag.
- Kubinyi A. (1992) Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. *Aetas – Történettudományi Folyóirat*, 1992/2.
- Kurze, D. (1971) *Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanums. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen (Siebenbürgisches Archiv: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde)*. Köln-Wien, Böhlau Verlag.
- Makkai L., Szász Z. (1988) (szerk.): *Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Makkai L., Mócsy A. (1988) (szerk.): *Erdély története. Első kötet. A kezdetektől 1060-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mályusz E. (1939) A középkori magyar nemzetiségi politika. II., befejező közlemény. *Századok*, 73. évf.
- Márkus D. (1899) (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000-1895. 1000-1526. évi törvénycikkek – Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás 1. Budapest, Franklin.
- Márkus D. (1900) (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1540-1848. évi erdélyi törvények – Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás. Budapest, Franklin.
- Mezey B. (2006) (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris.
- Mezey B. (2018) Helyi igazgatási modellek Erdélyben. In: Veress E. (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris.
- Mittelstrass, O. (1971) Terra syculorum terrae Sebus und der sächsische Unterwald. In: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*.
- Mohnhaupt, H. (1999) Confirmatio privilegiorum. In: Dölemeyer, B., Mohnhaupt, H. (Hg.): *Das Privileg im europäischen Vergleich. Bd. 2. Ius Commune Sonderhefte*, 125. Frankfurt am Main, Klostermann.
- Moldt, D. (1999) Unus sit populus et sub uno iudice (...), Bemerkungen zum „Goldenen Freibrief“ der Siebenbürger Sachsen. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1999/2.

- Moldt, D. (2003) Läßt sich das Rechtsgebiet der Siebenbürger Sachsen einer Stadtrechtsfamilie zuordnen? Überlegungen zur mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Rechtsgeschichte der Siebenbürger Sachsen. *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, 2003/1.
- Moldt, D. (2009) *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*. Köln-Weimar-Wien, Böhlau.
- Müller, G. E. (1930) Für wen ist das Andreanum im Jahre 1224 ausgestellt worden? *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*.
- Müller, G. E. (1925) Die Ursachen der Vertreibung des Deutschen Ordens aus dem Burzenland. *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*.
- Müller, G. Ed. (1941) *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebnbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876. (Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Krafft & Dortleff Hermannstadt, 1941)*. Köln-Wien, 1985. Böhlau.
- Müller-Langenthal, F. (1938) *Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der „Sächsischen Nations-Universität“ in Siebenbürgen und ihres Vermögens*. Südost-Forschungen, 1. H.
- Nägler, Th. (1972) Die soziale Schichtung der Siebenbürger Sachsen im 12-13. Jahrhundert. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 40/1-2.
- [N. N.] (1882) *Zur Steuergeschichte der Hermannstädter Provinz im 15. Jahrhundert*. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1882. Nr. 3.
- Orbán B. (1868) *A Székelyföld leírása*. VI. Pest, Ráth Mór.
- P. Szabó B. (2017) Az erdélyi szászok bíraskodási szervezete a korai újkorig. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1-2.
- Pósán L. (1996) *A Német Lovagrend története a 13. században*. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Reinerth, K. (1942) Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihr Kapitel. *Deutsche Forschung im Südosten*, 3. H.
- Schuler v. Libloy, F. (1867) *Siebenbürgische Rechtsgeschichte I*. Hermannstadt, Closius.
- Schuster, F. (1938) Die Ursache der Vertreibung des deutschen Ritterordens aus dem Burzenlande. *Siebenbürgische Vierteljahresschrift*.
- Schuster, H-W. (1990) Anfänge der Autonomie in der Hermannstädter Provinz. Kessler, W. (Hg.): *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. *Siebenbürgisches Archiv* 24. Köln-Wien, Böhlau.
- Seivert, J. (1785) *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Preßburg, Weber und Korabinski.
- Seivert, J. (1795) Von Vorrechten und Freiheiten der Sächsischen Nation in Siebenbürgen. *Siebenbürgische Quartalschrift*, 1795.
- Shütze, J. (1971) *Bemerkungen zur Berufung und Vertreibung des Deutschen Ordens durch Andreas II. von Ungarn. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*.
- Steilner, K (1888) *Deutsches Kolonistenrecht in Siebenbürgen im 12. und 13. Jahrhundert. Programm des vierklassigen evangelischen Gymnasiums A. B. und der mit demselben verbundenen Lehranstalten in Sächsisch-Regen. Veröffentlicht vom Rector Wilhelm Hellwig*. Hermannstadt, W. Krafft

- Szász Z. (1986) (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szilágyi S. (1888) *Erdélyi országgyűlési emlékekek történeti bevezetésekkel. 13. kötet. (1661-1664)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [Tartlar, J.] (1791) *Das Recht des Eigenthums der sächsischen Nation in Siebenbürgen auf dem ihr mehr als 600 Jahren von ungrischen Königen verliehenen Grund und Boden, ... von den Repräsentanten der Nation Im Jahr 1791*. Wien, Mößle.
- Teutsch, F. (1924) *Die politische und historische Wertung des Andreanischen Freibriefs*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.
- Teutsch, G. D. (1843) *Der Zollstreit der Sachsen mit dem Großwardeiner Kapitel*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1. H.
- Teutsch, G. D. (1859) *Vor dreihundert Jahren. Vorgelesen in der Generalversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt, 24. August 1859*.
- Teutsch, G. D. (1874) *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für die sächsische Volk. I. Band: Von den ältesten Zeiten bis 1699*. Hermannstadt, Kraft.
- Tringli I. (2003) A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. *Századok*, 137/4.
- Vogel S. (2002) A szász autonómia Erdélyben. *Provincia*, 2002/2.
- Vö. Granasztói Gy. (1980) *A középkori magyar város*. Budapest, Gondolat.
- Wagner, E. (1971) *Boralt und terra Daraus: Zur Ostgrenze des Andreanischen Rechtsgebietes. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*.
- Wagner, E. (1981²) *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 1*. Köln-Wien, Böhlau.
- Wagner, E. (1990⁶) *Geschichte der Siebenbürger Sachsen: Ein Überblick*. Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt.
- Wagner, E. (1995) Die Siebenbürger Sachsen vom Mittelalter bis zur Habsburger Zeit. In: Grimm, G., Zach, K. (Hg.): *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa, Geschichte-Wirtschaft-Recht-Sprache, I*. München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk.
- Zimmermann, F., Werner, C. (1892) (Hg.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I*. Hermannstadt, №. 17.
- Zimmermann, H. (1966) *Hospites Theutonici. Rechtsprobleme der deutschen Südostsiedlung. Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875-1965)*. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Band 16. München, Oldenbourg.
- Zimmermann, H. (1980) Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: Fleckenstein, J., Hellmann, M. (Hg.): *Die Geistlichen Ritterorden Europas. Vorträge und Forschungen 26*. Sigmaringen, Jan Thorbecke.
- Zimmermann, H. (1999) A német-magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi szászok betelepítése. *Aetas* 2005/4.